Mae Casgliad y Gwasanaeth Cenedlaethol Cymru, (1947-61/63) a grëwyd gan Age Cymru Dyfed, wedi'i wneud yn bosib diolch i Gronfa Dreftadaeth y Loteri Genedlaethol.

Dyddiad y cyfweliad: 1af o Rhagfyr 2025

Lleoliad: Glanaman, Caerfyrddin

Cyfwelydd: Jess Davies

Camera: Neil Davies

Vyron Aneurin Thomas,

Glanaman, Sir Caerfyrddin,

Milwr yn Catrawd Cymru,

1957-1959

"Fe wnes i fwynhau yn y fyddin, rhaid i mi ddweud."

Methodoleg: Casglwyd stori Vyron am ei profiad fel rhan o Gatrawd Cymru trwy cyfweliad yn eu cartref yn Nghlanamman. Roedd Vyron yn 88 oed pryd chafodd ei cyfweld.

Mae'r awdur wedi groeswirio atgofion Vyron gyda ffynonellau gwybodaeth ychwanegol er mwyn cael darlun gwell o profiad Vyron o Gwasanaeth Cenhedlaethol.

Mae'r awdur wedi crynhoi rhywfaint o'r sgwrs o'r cyfweliad, lle mae Vyron yn cael ei ddyfynnu yn y naratif hwn.

Cefndir

Ganwyd Vyron yng Ngarnswllt yn mis Tachwedd 1936, pentref bach ar y ffin rhwng Abertawe a Sir Gaerfyrddin. Magwyd Vyron gan ei rieni ynghyd â'i chwaer a'i frawd a chafodd blentyndod hapus yn tyfu i fyny yn y pentref ac yn helpu yn yr ardd. Roedd ei dad yn gweithio'n lleol yn y pyllau glo ac mae Vyron yn cofio gorfod ei helpu i dynnu ei ddillad budr pan gyrhaeddodd adref o'r gwaith. Dioddefodd ei dad gyda'i iechyd, gan ymdopi â frest ddrwg a oedd siwr o fod wedi'i ddylanwadu gan ei swydd.

Mynychodd Vyron yr ysgol gynradd Gymraeg leol yn y pentref, cyn symud i Bontarddulais a mynychu'r ysgol uwchradd yma, mae'n debygol mai Ysgol Uwchradd Fodern Pontarddulais, a elwir hefyd yn Ysgol Gymysg Hŷn Pontarddulais, oedd hon, a gaeodd ym 1973. Mae Vyron yn cofio bod ei ysgol ar ben bryn a byddai'r bws ysgol yn eu gollwng ar y gwaelod bob bore, gyda Vyron a'i frawd a'i chwaer yn ddringo'r bryn i'r ysgol bob bore.

Wrth siarad am ei gyfnod yn yr ysgol, mae Vyron yn gwneud y pwynt:

"*Wel, roedd rhaid i chi fynd os oedd chi'n ei fwynhau nai peidio. Felly dyna oedd hynny mewn gwirionedd*".

Mae'n nodi y byddech chi weithiau'n cael "*clipsen*" (smac) gan athrawon, arwydd o'r amseroedd efallai.

Yn ddod o dref fach, rhannodd Vyron sut *"fyddech chi'n adnabod pawb"* yn yr ysgol, gan fod y disgyblion yn dod o'r ardaloedd cyfagos. Roedd Vyron yn mwynhau chwarae rygbi yn ei amser hamdden ac yn chwarae i dîm ei ysgol, ond nid oedd ganddo sefyllfa benodol ar y pryd:

"*Wel, roeddech chi'n chwarae ychydig o bopeth!"*

Ar ôl gadael yr ysgol, dechreuodd Vyron brentisiaeth plymio a mynychodd goleg Rhydaman. Mae'n nodi nad oedd y cyflog y gorau, ond unwaith iddo basio ei arholiadau a derbyn ei gymwysterau plymio, gallai godi ei ffioedd a dechrau gweithio'n annibynnol.

NATIONAL JOINT COUNCIL for the
BUILDING INDUSTRY
NATIONAL JOINT APPRENTICESHIP BOARD

This is to certify that
VYION ANEUREN THOMAS
an Apprentice serving under an Approved Deed of Apprenticeship to learn the craft of
PLUMBING
was admitted to the Board's Register of Apprentices on 11 OCT 1954

Chairman
Clerk to the Council

Y drwydded prentisiaeth Plymio a gyhoeddwyd i Vyron ar 11 Hydref 1954, yn cadarnhau ei fod wedi dechrau prentisiaeth.

Cyn i Vyron cael ei alwad i fyny i’r fyddin, byddai'n cwrdd â'i wraig Rosemary drwy'r capel lleol yn Rhydaman. Roedd yn draddodiad pwysig i deulu Vyron fynychu gwasanaethau yn y capel, fel yr oedd i deulu Rosemary. Ar ôl gadael y capel, byddai teuluoedd yn sgwrsio y tu allan gyda'i gilydd, a dyna sut y cyflwynwyd Vyron a Rosemary yn nghyntaf fel pobl ifanc, dim ond un deg chwech a phymtheg oed.

Mae Vyron yn cofio trefnu i gwrdd â Rosemary yn Rhydaman yn nyddiau cynnar eu perthynas un noson, ond yna gorfod aros yn hwyr yn gwaith a methu â chael gafael arni i roi gwybod iddi y byddai'n hwyr yn cyrraedd. Dyma'r dyddiau cyn ffonau symudol, lle bydd rhaid i chi drefnu i gwrdd â rhywun ymlaen llaw a gobeithio y byddent yn troi fyny!

Yna daeth yr alwad i fyny i'r fyddin…

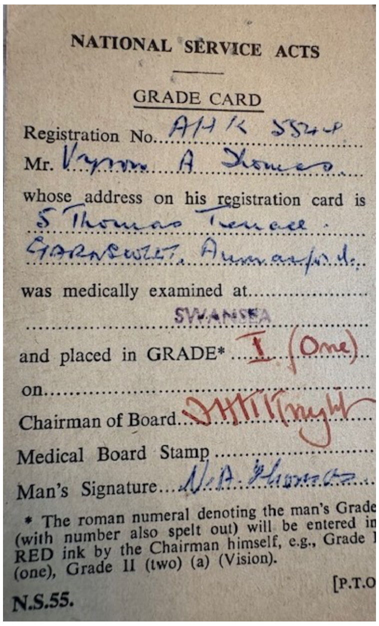
NATIONAL SERVICE ACTS

GRADE CARD

Registration No. AHK 5524

Mr. Vyron A Thomas

whose address on his registration card is 5 Thomas Terrace, Garnswllt, Ammanford.

was medically examined at SWANSEA

and placed in GRADE* I (One)

on

Chairman of Board

Medical Board Stamp

Man's Signature V.A. Thomas

* The roman numeral denoting the man's Grade (with number also spelt out) will be entered in RED ink by the Chairman himself, e.g., Grade I (one), Grade II (two) (a) (Vision).

[P.T.O

N.S.55.

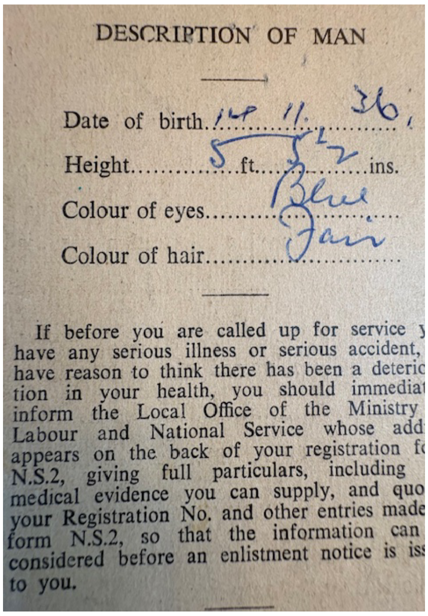
DESCRIPTION OF MAN

Date of birth 14 11 36

Height 5 ft 5½ ins.

Colour of eyes Blue

Colour of hair Fair

If before you are called up for service y… have any serious illness or serious accident, … have reason to think there has been a deteric… tion in your health, you should immediat… inform the Local Office of the Ministry … Labour and National Service whose add… appears on the back of your registration f… N.S.2, giving full particulars, including medical evidence you can supply, and quo… your Registration No. and other entries made … form N.S.2, so that the information can … considered before an enlistment notice is iss… to you.

Mae Vyron wedi cadw'r ddwy ddogfen hyn, a roddwyd iddo ar ôl pasio'r asesiad meddygol.

<u>Gwasanaeth Cenedlaethol</u>

Galwyd Vyron i'r Gwasanaeth Cenedlaethol ym 1957, yn 20 oed. Mae'n egluro, oherwydd y brentisiaeth plymio, ei fod wedi gallu gohirio gorfodaeth filwrol nes iddo gwblhau ei brentisiaeth.

“Yna cyn gynted ag byddech chi wedi gorffen, roedd llythyr drwy'ch drws.”

Ffaith arall y mae'n ei chofio yw, cyn iddo gael ei alw, fod ei gydweithiwr a'i ffrind Einion Anthony, hefyd o Rhydaman, wedi cael ei orfodaeth filwrol i'r Fyddin. Roedd Einion ddwy flynedd yn hŷn nag ef. Byddai Einion yn aml yn galw heibio i dŷ Vyron ar feic modur ac yn mynd ag ef am sbin. Mae Vyron yn cofio un dydd Sul penodol, pan gasglodd Einion Vyron ac aethant am daith i Aberteifi. Ar ôl dychwelyd, ffarweliodd Einion, a gadawodd i ymuno â'r Fyddin.

“Roedd rhaid i mi wneud y gwaith plymio ar fy mhen fy hun ar ôl hynny.”

Mae Vyron yn cofio y byddai ei fos weithiau'n dod i'w weld ac yn rhoi "*digon o waith iddo i bara mis!*"

Mae'n egluro bod Gwasanaeth Cenedlaethol yn dechrau dirywio ym 1957. Fodd bynnag, roedd llawer o recriwtiaid Gwasanaeth Cenedlaethol yn cael eu hanfon dramor i leoedd fel Cyprus, yr Aifft a Malaysia. Mae'n cofio wnaeth Einion ymuno â chatrawd wahanol a chael ei bostio i'r Almaen.

Ar ôl i Einion gwblhau Gwasanaeth Cenedlaethol, ailymunodd â'r cwmni plymio. Roedd yn ymddangos bod y ffrindiau'n cyfnewid lleoedd. Galwyd Vyron i fyny, yn union fel yr ailymunodd Einion â'r cwmni. Ddwy flynedd yn ddiweddarach a….

"Pan ddes i allan o'r fyddin, roedd Einion yn dal i weithio yno".

Nid oedd gonsgripiwn filwrol Vyron yn syndod…

"Roeddwn i'n adnabod lot o phobl oedd wedi mynd, roedd y pentref cyfan wedi cael ei alw i fyny".

Oherwydd bod galwad Vyron i'r fyddin wedi'i gohirio, erbyn iddo ymuno roedd llawer o'i ffrindiau eisoes wedi ymgymryd â Gwasanaeth Cenedlaethol. Ni wnaeth y ffaith hon ei boeni.

"*Doeddwn i ddim yn flin fy mod i wedi cael yr alwad. Wnes i mwynhau fy hun yn y fyddin, mae rhaid I mi ddweud. Cawson ni lawer o hwyl."*

Cafodd ei anfon i Aberhonddu ar gyfer cwrs hyfforddi'r Gwasanaeth Cenedlaethol. Mae tirwedd garw ag anodd Bannau Brycheiniog yn dir perffaith ar gyfer hyfforddi troed filwyr. Heddiw, mae o dal yn parhau i fod yn ardal hyfforddi bwysig i troedfilwyr, lle mae milwyr yn cael eu hymarfer a digwyddiadau fel y Patrôl Cambrian flynyddol yn cael eu cynnal. Mae hwn yn ddigwyddiad llafurus a gynhelir gan Fyddin Prydain lle mae milwyr yn cystadlu mewn timau dros gwrs 48 awr, 40 milltir. Lansiwyd y digwyddiad gyntaf ym 1959, a oedd yn gyd-ddigwyddiadol y flwyddyn y byddai Vyron yn gadael y fyddin.

Roedd y cwrs hyfforddi yn gofyn i recriwtiaid gwblhau tasgau dwys, pwysedd uchel gyda'r nod o drawsnewid recriwtiaid o sifiliaid i filwyr. Byddai'r tasgau'n cynnwys gorymdeithio, hyfforddi arfau, dyletswydd gwarchod ac archwiliadau cyson o wisg ac offer.

Cafodd Vyron gysur bod rhai o'i gyd-recriwtiaid yn siarad Cymraeg. Roedd recriwtiaid wedi cael eu galw i'r orsaf o bob cwr o Gymru, gan gynnwys lle'r oedd yr iaith Gymraeg yn cael ei siarad yn bennaf.

Ar ôl cwblhau'r cwrs, dilynodd cyfnod pellach o hyfforddiant troedfilwyr ym marics Maindy yng Nghaerdydd. Maindy oedd pencadlys Catrawd Cymru. Ar ôl cwblhau'r cwrs hyfforddi troedfilwyr, ymunodd Vyron â'r bataliwn. Roedd 1af ac 2il fataliwn y Gatrawd Gymreig wedi uno ym 1948. Mae Vyron yn cyfeirio at wasanaethu gyda'r 1af fataliwn.

Barics Maindy, Caerdydd, lle aeth Vyron ar ôl y cwrs recriwtio cychwynnol.

Trwy garedigrwydd llyfrgelloedd Bro Morganwg ar PCW

Roedd y bataliwn wedi'i anfon i Cyprus yn mis Hydref 1957. Roedd hyn yn golygu y byddai Vyron yn teithio ar wahân i ymuno a nhw a phrofi teithio tramor am y tro cyntaf. Mae'n cofio cael ei anfon i wersyll ger Caerwrangon yn Lloegr, i baratoi ar gyfer teithio dramor. Mae'n debyg ei fod yn wersyll tramwy, lle cafodd milwyr eu cît a'u trefnu mewn rhyw fath o grwpiau, cyn cael eu cludo i borthladdoedd ymadael.

Mae'n cofio mai o'r gwersyll hwn y teithion nhw i fynd ar long filwyr, ar y ffordd i Fôr y Canoldir. Vyron a'i grŵp o recriwtiaid oedd y cyntaf i gyrraedd ar fwrdd y llong ac roedd rhaid iddyn nhw helpu i baratoi'r llong ar gyfer gweddill y teithwyr. Mae hefyd yn cofio bod teithiwyr y llongau yn cynnwys milwyr o wahanol gatrodau'r fyddin, a rhai awyrenwyr yr RAF hefyd.

Roedd Vyron yn hoff iawn o rygbi yn yr ysgol ac aeth ymlaen i fwynhau cynrychioli Cwmni D, Catrawd Cymru.

<u>Y Daith i Cyprus</u>

Drwy gydol y 1950au, roedd milwyr Byddin Prydain fel arfer yn cael eu cludo ar draws y byd ar longau milwyr. Roedd sawl llong yn y fflyd Fasnachol a oedd wedi'u contractio gan y Weinyddiaeth Drafnidiaeth i gludo personel gwasanaeth Prydeinig i wahanol gyrchfannau yn y dwyrain canol a phell. Gallai rhai gario dros 1500 o filwyr ac fel arfer roeddent yn hwylio o borthladdoedd cartref yn Tilbury, Southampton neu Lerpwl. Ar fordaith Vyron i Cyprus, dathlodd ei ben-blwydd yn 21 oed. Mae'r pen-blwydd hwn yn awgrymu oedd Vyron rhywle ar y môr ar 14 Tachwedd 1957. Roedd dathlu pen-blwydd mor arwyddocaol ar long filwyr ar y môr yn sicr yn brofiad nodedig.

Mewn tro tynged, roedd capten y llong yn byw jyst tu allan i Bontarddulais ac wedi mynd i'r ysgol gyda thad Vyron. Yr un ysgol a fynychodd Vyron hefyd!

Gyda hyd at- ac weithiau dros- 1500 o filwyr ar fwrdd llong filwyr, roedd tensiynau a chystadleuaeth yn aml yn arwain at wrthdaro. Mae Vyron yn cofio…

"Roedd llawer o ymladd ar y llong. Y bechgyn yn y Fyddin. Byddai rhai ohonyn nhw'n cael eu hanfon i'r gell ar y cwch."

Roedd salwch môr hefyd yn broblem ond yn ffodus, ni ddioddefodd Vyron gyda hwn.

Mae Vyron braidd yn swil ynglŷn â bywyd ar fwrdd llong, a roddodd atgofion y byddai'n well ganddo eu hanghofio! Fodd bynnag, mae'n cofio'r trefniadau cysgu eithaf cyfyng. Roedd milwyr yn cysgu mewn gwelyau bync, a elwir hefyd yn 'raciau'. Roedd rhai raciau yn cynnwys tri bync, wedi'u pentyrru ar ben ei gilydd.

"Y dyn ar y top, y diawl, byddai'n piso ynddynt, a bydd e'n gollwng i lawr ar y dynion ar y gwelyau eraill. Rwy'n cofio neidio i fyny'n gyflym. Felly, gwneuthum yn siŵr fy mod yn cael man da i gysgu."

Cyprus

Yn y pen draw, ar ôl goroesi'r daith, glaniodd Vyron ar ynys dros 2,000 milltir o'i Gymru annwyl. Roedd Cyprus yn gorchuddio tua 3,500 milltir sgwâr o dywod, traethau, clogwyni a mynyddoedd. Roedd yr hinsawdd yn nodweddiadol o Fôr y Canoldir.

Ym 1957, roedd Cyprus yn drefedigaeth goronig Brydeinig.

Roedd y sefyllfa ar yr ynys yn ansefydlog. Dechreuodd gwrthryfel ar raddfa lawn yn erbyn dylanwad Prydain ym mis Ebrill 1955. Fe'i harweiniwyd yn bennaf gan garfanau Groegaidd, a oedd wedi ymrwymo i frwydr arfog. Arweiniwyd y prif wrthwynebiad gan 'sefydliad EOKA'. Dyma oedd Ethniki Organosis Kyprion Agoniston neu 'Sefydliad Cenedlaethol Ymladdwyr Cyprus'. Roedd yn sefydliad gerila cenedlaetholgar o Groegiaid Cyprus a ymladdodd ymgyrch dros ddiwedd rheolaeth Brydeinig yng Nghyprus, ac uno â Gwlad Groeg.

Ar adegau roedd gwrthdaro agored rhwng lluoedd Prydain ac EOKA, gan arwain at farwolaethau ac anafusion ar y ddwy ochr. Yn y flwyddyn cyn i Gatrawd Cymru gyrraedd, roedd Cadlywyddion Prydain wedi lansio sawl ymosodiad beiddgar ar safleoedd EOKA yn y rhanbarthau mynyddig. Llwyddodd y gweithrediadau hyn, ond am gost drasig. Collodd bron i 30 o filwyr Prydeinig eu bywydau yn y cyfnod hwn. Er gwaethaf y gweithrediadau llwyddiannus hyn, dangosodd EOKA wydnwch a pharhaodd i lansio ymosodiadau bomio neu saethu ar filwyr Prydeinig. Roedd rhaid i deuluoedd o milwyr priod hyd yn oed fod yn wyliadwrus o'r perygl a achosir gan EOKA. Yn ogystal, roedd elfennau ar ochr Cypriaid Twrcaidd yn ysgogi tensiynau rhwng y ddwy gymuned yn weithredol. O ganlyniad i hyn i gyd, pan gyrhaeddodd Vyron, roedd gan Brydain dros 20,000 o bersonel wedi'u lleoli ledled yr ynys.

Roedd y bataliwn yn cynnwys milwyr rheolaidd y fyddin a milwyr y Lluoedd Cenedlaethol, a oedd yn gwasanaethu ochr yn ochr â'i gilydd heb fawr o wahaniaeth. Ers iddynt gyrraedd ychydig wythnosau ynghynt, roedd y milwyr wedi dod i arfer â'r amodau ac wedi setlo i drefn o batrolio, gwarchod ac ymateb i ddigwyddiadau gelyniaethus. Roedd gan Vyron rywfaint o ddal lan i'w wneud!

Ar ôl dod oddi ar y llong, cafodd ei gludo mewn tryc i wersyll y Gatrawd Gymreig. Roedd y bataliwn filwyr wedi'u lleoli mewn tri lleoliad gwahanol, gyda phrif gorff y dynion wedi'u garsiwnio yn Kaplica (Dhavlos). Roedd hon yn rhanbarth arfordirol ond gyda mynediad i ranbarth mynyddig Troodos. Mae'n tebyg yma oedd lle ymunodd Vyron â'r bataliwn.

Mae gan Vyron y llun hwn o un o'i ffrindiau yn sefyll y tu allan i Bencadlys y Cwmni gyda'r Reiffl Hunan-Llwytho 7.62mm safonol. Mae'n cynnig cipolwg rhagorol ar ymddangosiad milwr o'r gatrawd ar yr adeg y gwasanaethodd Vyron.

Mae Vyron yn disgrifio sefydlu cartref. Pabell oedd hon a rhannodd gyda'i gyd-filwr a'i ffrind Bernard Peters. Gwersylloedd mawr o pabellu oedd y norm i troedfilwyr a oedd yn gwasanaethu yn Cyprus. Mae disgrifiadau o'r gwersylloedd hyn wedi'u cofnodi gan lawer o filwyr a wasanaethodd yng Nghyprus yn ystod yr argyfwng. Poeth, llychlyd a sylfaenol iawn, gyda chyfleusterau golchi yn aml yn cael eu darparu gan y môr, sy'n crynhoi'r amodau I gyd. Mae Vyron yn cofio'r pebyll yn boeth iawn a hefyd yn gweld nadroedd yn y gwersyll ac o'i gwmpas. Gwnaeth y milwyr Cymreig y gorau o bethau ac mae gan Vyron atgofion melys o rannu pabell gyda Bernard.

Roedd Vyron wedi cael eu rhoi cît "i gyd-fynd â'r tywydd", a oedd yn ysgafnach ac yn fwy awyrog na'r un a wisgodd yn ôl yn y DU. Disgrifiwyd y cît hyn fel 'KD' neu wisg Khaki. Roedd y bwyd yng Nghyprus yn wahanol iawn I be oedd wedi arfer ag ef.

"*Y tro cyntaf i chi gael y bwyd rydych chi'n meddwl 'beth yn yr byd yw'r bwyd hwn! oherwydd bod chi wedi arfer bwyta'r bwyd yn ôl adref.*"

Ar adegau, yn enwedig wrth fod ar batrôl, ychydig o gig a bara oedd y bwyd, gyda sachet o halen a gedwid ym mhocedi'r milwyr, i ychwanegu rhywfaint o flas. Gwnaeth Vyron ddefnydd da o ffreutur NAAFI, a oedd yn y gwersyll. Gellid cael pryd o fwyd dda yn y NAAFI.

Hen ffotograff o wersyll catrawd Cymreig yn Lefke yng Nghyprus, mewn lleoliad a elwir yn 'wersyll Aberdeen'.

Delwedd trwy garedigrwydd Cyprus cene.com 'Bill Chalky White'

Pan oedd ar ddyletswydd, bron bob amser byddai Vyron yn cael ei baru â Bernard a dau filwr arall. Mae Vyron yn credu y gallai un fod wedi cael ei alw'n Siencyn. Roedd y 4 milwr hyn yn patrolio cefn gwlad a llwybrau gyda'i gilydd yn rheolaidd, dan orchymyn Swyddog neu NCO Bataliwn. Ar adegau eraill, gallai'r swydd bod ychydig yn ddiflas.

Roedd cyfeillgarwch ymhlith y milwyr ac yn aml byddai hiwmor yn cynnal hwyliau. Byddai Bernard a Vyron yn aml yn chwarae pranks ar ei gilydd. Yn enwedig pan fyddai un ohonynt yn cysgu neu yn ystod patrôl. Mae Vyron yn cofio bod Bernard wedi rhoi pethau yn ei wely neu yn ei drowsus i'w ddychryn, pan fyddai naill ai'n deffro neu'n dringo mewn i gwely wedi blino'n lân. Cafodd y ffafr ei dychwelyd yn ôl a pharhaodd yr hwyl.

"Byddwn i'n gwneud yr un peth iddo fe, roedd yn dipyn o hwyl."

Mae hanes wedi'i ddogfennu gan Uwchgapten Bob Smith yn "The Men of Harlech The Regimental Journal of the Welch Regiment" sy'n rhoi cipolwg ardderchog ar fywyd yng Nghyprus i'r milwr Cymreig…

'Tasg Bataliwn 1af y Gatrawd Gymreig yn y dyddiau hynny yng nghanol y pumdegau oedd cadw trefn ymhlith y Cypriaid Groegaidd a oedd eisiau uno â Gwlad Groeg, a gweithredu fel clustog rhyngddynt a'r

Cypriaid Twrcaidd a fyddai, ar achlysuron mynych, yn mynd yn eithaf cythruddo gyda'r Groegiaid am amharu ar eu ffordd o fyw dawel.

Pan nad oeddem yn rhedeg ar ôl gangiau o 'EOKA' 'Freedom Fighters' Cypriaid Groegaidd o amgylch y mynyddoedd wedi'u gorchuddio â choed pinwydd neu'n aros mewn safleoedd cudd-ymosod ar 'rhediadau bandit' adnabyddus, roedd digon o gyfleoedd i fwynhau ein hunain.'

Ffotograff o filwyr Catrawd Cymru yng Nghyprus tua 1958.

Delwedd trwy garedigrwydd Cyprus cene.com 'Bill Chalky White'

Gallai'r milwyr wneud cais am awdurdodiad i gymryd "absenoldeb lleol". Byddai'r Swyddog sy'n Gorchymyn yn rhoi caniatad iddynt I adael y gwersyll ac ymweld â'r ardal leol. Mae Vyron yn cofio'r milwyr yn cymryd eu tro i gael absenoldeb, ar system rota. Dim ond nifer penodol o filwyr oedd yn cael bod ar absenoldeb ar unrhyw adeg benodol.

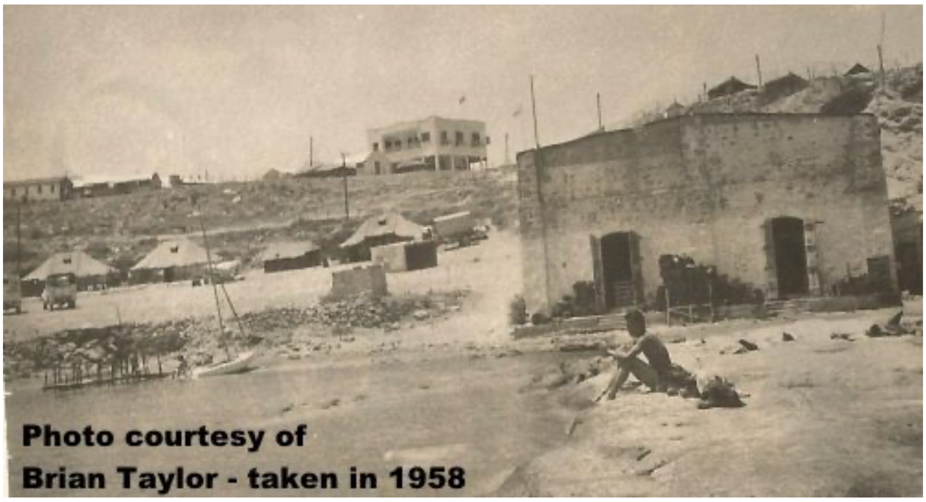

Llun a dynnwyd yng ngwersyll Catrawd Cymreig ar yr arfordir yn Kaplica.

Delwedd trwy garedigrwydd Cyprus cene.com

Byddai 7 Hydref 1958 yn ddiwrnod a fyddai'n aros yn gof Vyron am byth. Roedd yn ddiwrnod trist a thrawmatig a fyddai'n atgoffa'r Cymro ifanc o'r peryglon a wynebai milwyr Prydeinig a oedd wedi'u lleoli ar yr ynys. Roedd y Catrawd Cymreig wedi bod yng Nghyprus am bron i 12 mis. Mae Vyron yn rhannu ei atgofion o'r diwrnod.

Roedd rhywbeth wedi digwydd dros nos ac roedd y bataliwn yn fwy brysur nag arfer. Roedd rhaid i'r milwyr wrthod ceisiadau am swyddi arferol. Un swydd a gododd oedd casglu milwr o leoliad a'i yrru'n ôl i'r gwersyll. Fodd bynnag, nid oedd milwr ar ddyletswydd oedd yn rhydd tan y bore wedyn…

"Does neb yma i'ch casglu chi, rydyn ni mor brysur"

Roedd Bernard- ffrind Vyron- ddim ar ddyletswydd ar y pryd, ond fel yr oedd yn ei natur, cynigiodd ei help. Mae Vyron yn egluro beth ddigwyddodd.

Dywedodd NCO...

"Peidiwch â phoeni, mae Bernard Peters wedi gwirfoddoli i wneud eich gwaith i chi, a bydd rhaid i chi wneud ei waith yn ôl wedyn."

Roedd hyn yn ymddangos fel ateb rhesymol i'r broblem, gan fod y milwr yn awyddus i ddychwelyd.

"Iawn, digon teg…"

Roedd safle patrol Vyron ar y mynydd lle chafodd olygfa yn edrych dros y dyffryn. Edrychodd drosodd wrth i'r lori a yrrwyd gan ei ffrind Bernard adael y gwersyll. Gyrrodd Bernard ar hydy y ffordd. Yn sydyn gwelodd Vyron ffrwydrad a chafodd y lori ei tharo.

"Roeddwn i fyny ar y mynydd, yn gwylio'r bechgyn yn gadael. Yna aeth y lori dros bont, ac aeth e 'bwm' i fyny fel 'na. Chafodd Bernard eu lladd. Ef oedd yr unig un i farw. Roedd dau fachgen arall yno, yn y cefn. Roedd un yn fyddar am weddill ei oes ac anafodd y llall ei goesau."

Roedd Bernard wedi gyrru dros ffrwydryn tir cudd, a ffrwydrodd wrth i'r lori drwm sbarduno ei ffrwydryn. Bu farw Bernard yn y fan a'r lle.*

Casglodd y Swyddogion batrolau ynghyd a briffio'r milwyr, cyn eu hanfon allan mewn tryciau ac ar droed i chwilio am yr ymosodwyr. Mae Vyron yn cofio bod y chwiliad yn helaeth a theithiodd y milwyr am oriau maes ar draws tirwedd garw. Mae'n cofio'r ofn a deimlai ar y pryd.

"*Doeddech chi ddim yn gwybod ble roedd yr terfysgwyr hyn."*

Cafodd marwolaeth Bernard effaith ddofn ar y milwyr Cymreig a Vyron yn arbenigol. Roedd galar colli ffrind a chydymaith mor agos yn anodd I fo wynebu, ond roedd y bataliwn cyfan yn rhwystredig ac yn ofidus...

"Aeth y gatrawd gyfan yn wallgof. Doedd dim byd yn bosib i chi wneud amdano."

Gwnaeth Vyron ffeindio weddill ei amser yng Nghyprus yn galed iawn, ond llwyddodd i gadw pethau at ei gilydd a chyflawni ei ddyletswyddau cystal ag y gallai. Daeth taith ddyletswydd y bataliwn yng Nghyprus i ben yn fuan ar ôl y drasiedi hon.

*Mae dau adroddiad gwrthgyferbyniol o farwolaeth Bernard wedi'u cofnodi ond mae'r ddau yn nodi bod y digwyddiad wedi digwydd ar 7 Hydref 1958 o ganlyniad i weithgarwch gelyniaethus gan Derfysgwyr EOKA. Mae un adroddiad yn sôn am ambwsh yn Ardhana, yn yr ardal fynyddig tua 10km o Kaplica a'r llall am ffrwydrad ffrwydryn tir. Mae adroddiad uniongyrchol Vyron o'r digwyddiad yn cynnig cadarnhad bod y ddau adroddiad yn gredadwy. Yn wir, cyfeirir yn aml at ffrwydrad ffrwydryn tir gan awduron fel ambwsh. Claddwyd Bernard yn wreiddiol ym mynwent filwrol Prydain yng Nghyprus, ond cafodd ei gorff ei ddychwelyd yn y pen draw ac mae bellach yn gorwedd yn ei dref enedigol, Llanelli, yn Ne Cymru.

Libya

Ar ôl datgan annibyniaeth ym 1951, roedd Libya yn wlad eithaf newydd pan gyrhaeddodd y Gatrawd Gymreig ym 1959. O ystyried presenoldeb Prydain ar ôl y rhyfel, yn filwrol ac yn sifil, parhaodd llawer o ddylanwad Prydain yn y wlad. Roedd llywodraeth y DU yn cefnogi'r Brenin cyfreithlon, a oedd yn adeiladu lluoedd arfog annibynnol Libya ei hun, ac yn cynyddu datblygiad ei diwydiant olew. Y nod oedd galluogi Libya i ddod yn gwbl hunangynhaliol, ac yna byddai lluoedd Prydain yn gadael. Fel yr oedd, roedd presenoldeb Byddin Prydain yn Libya yn cael ei leihau'n raddol. Pan gyrhaeddodd y Gatrawd Gymreig, roedd tua 4,500 o filwyr yn y wlad.

Derbyniwyd yn gyffredinol fod y bataliwn wedi perfformio'n dda yn ystod ei gyfnod ar ddyletswydd yng Nghyprus. Fodd bynnag, nid oedd unrhyw ddychweliad adref i fod. Yn lle hynny, roedd Brydain angen 'esgidiau ar y lawr' i gefnogi ei hamcanion yn Libya ac i gynnal cysylltiadau cyfeillgar â gwlad a oedd yn gynyddol gyfoethog mewn olew. Felly, roedd taith 'cadw heddwch' arall mewn amgylchedd poeth a llwchlyd o'n blaenau i'r milwyr Cymreig. Byddai Libya yn llawer poethach a llwchlydach na Cyprus. Roedd Vyron a'i gymdeithion wedi'u tynghedu i ddioddef ychydig fisoedd caled yn yr anialwch.

Map o Libya, gyda Benghazi wedi'i leoli ar y dde eithaf. Sefydlodd y Gatrawd Gymreig bencadlys yma ym 1959.

Delwedd trwy garedigrwydd Wicipedia

Sefydlwyd pencadlys y bataliwn yn Benghazi, a lleolwyd minteioedd bach o filwyr mewn gwahanol leoliadau o fewn y rhanbarth. Sefydlwyd gwersylloedd llai yn Derna, Marj ac El Adm.

Prif rôl y milwr unwaith to oedd patrolio ardaloedd trefol a gwledig, yn ogystal â gwarchod seilwaith hanfodol a safleoedd tactegol. Yn aml, roedd hyn yn golygu oriau hir mewn amodau anialwch, lle'r oedd y gwres a'r tywod yn her go iawn. Yn fyr, nid oedd hon yn wlad yr oedd Vyron yn ei mwynhau…

Vyron posing in front of a Bedford Tryc 4 tunnell. Sylwch ar liw golau'r tryc a fyddai'n dynodi thema anialwch. Credir bod y llun hwn wedi'i dynnu yn Libya ym 1959.

Mae Vyron yn disgrifio'r profiad yn Libya mewn un frawddeg fer…

"Roedd yn ofnadwy".

Fodd bynnag, fe wnaeth o torchi llewys a gwneud ei ddyletswydd. Mewn gwirionedd, mae'n rhaid ei fod wedi gwneud swydd dda iawn, gan i Vyron gael ei ddyrchafu'n Gorporal. Aeth amser heibio'n fuan a daeth ei gyfnod o Wasanaeth Cenedlaethol i ben. Roedd hyn yn cyd-daro â diwedd lleoliad y bataliwn yn Libya.

Ym mis Hydref 1959 teithiodd y Gatrawd Cymreig yn ôl i'r DU a dychwelyd adref i farics Maindy, Caerdydd. Ffarweliodd Vyron â'i ffrindiau a'i gymdeithion a gadawodd y Fyddin ar ôl cwblhau'r gwasanaeth gorfodol llawn o ddwy flynedd.

Corporal Vyron Thomas, sy'n edrych yn hynod o smart, ar y chwith, yn sefyll gyda ffrind yn y gwersyll llychlyd yn Libya.

Yn ôl i 'Stryd Sifil'

Gadawodd Vyron y fyddin yn swyddogol ym mis Hydref 1959. Pan ddychwelodd adref i Lanaman, roedd ei hen swydd yn y cwmni plymio yn barod iddo barhau o ble gorffennodd.

Drwy gydol ei amser yn y Fyddin, roedd Vyron wedi cynnal cysylltiad gyda Rosemary. Roeddent yn cyfnewid llythyrau'n aml. Byddai Vyron yn rhannu straeon am Cyprus a Libya gyda Rosemary, tra byddai Rosemary yn rhannu newyddion o'i gartref. Ar ôl dychwelyd i Lanaman, ni wastraffodd Vyron unrhyw amser a chwe mis ar ôl dychwelyd adref priododd fo a Rosemary.

Yn ddiweddarach mewn bywyd, yn anffodus profodd gyfnod hir o afiechyd. Gorfododd hyn ef i ymddeol yn gynnar.

Roedd gan Vyron deimladau cymysg ynglŷn â'i ddychweliad nol i fywyd sifil…

"Fe wnes i fwynhau yn y fyddin, rhaid i mi ddweud. Ond cefais amser ofnadwy gyda'r Libiaid, ac wrth gwrs yr hyn a ddigwyddodd gyda Bernard."

Mae Vyron a Rosemary wedi byw bywyd hapus hwyrfawr gyda'i gilydd. Ym mis Ebrill 2025, fe wnaethant ddathlu 65 mlynedd o fywyd priodasol. Mae'r cwpl yn rhieni balch i bedwar o blant, Susan, Jennifer, Meryl a'u mab diweddar Alun.

Troednodyn

Mae'r hanes hwn yn cadw'r atgof o wasanaeth i'r genedl, gan ganolbwyntio'n bennaf ar hanes o Wasanaeth Cenedlaethol.

Mae'r hanes naratif hwn o Wasanaeth Cenedlaethol, ynghyd â ffotograffau, wedi'i leoli yng nghasgliad 'Gwasanaeth Cenedlaethol Vyron Thomas' yn Archif Cyn-filwyr Gorllewin Cymru, gwefan Casgliad y Werin Cymru.

Mae pob hawl, gan gynnwys hawliau cyhoeddi i'r erthygl hon, yn perthyn i Vyron Thomas, neu ei fuddiolwr uniongyrchol pe bai'n marw.

Mae hawliau cyhoeddi i ddeunydd gafodd eu defnyddio i gwblhau'r ddogfen hon yn aros gyda'r cyhoeddwr gwreiddiol. Rydym yn diolchgar iawn i'r ffynonellau gwybodaeth canlynol a helpodd adeilaudau stori hon:

- Walesonline
- Wikipedia
- ww1.wales/post-ww2-war-memorials
- National Army Museum
- military-history.fandom.com
- cyprusscene.com

Casgliad y Werin Cymru
People's Collection Wales
www.casgliadywerin.cymru
www.peoplescollection.wales

Dyfed
age Cymru